

Teksty Drugie 2007, 1-2, s.295-299

CENTRUM
HUMANISTYKI
CYFROWEJ

Literackie reprezentacje doświadczenia.

Ewa Nawrocka

Ewa NAWROCKA

Literackie reprezentacje doświadczenia

XXXIV ogólnopolską Konferencję Teoretycznoliteracką w roku 2006 zorganizował Zakład Teorii Literatury Instytutu Filologii Polskiej UG przy współdziałaniu Pracowni Poetyki Historycznej Instytutu Badań Literackich PAN w Warszawie. Czterodniowa (19-22 września) konferencja wpisała się w cykl uroczystości uświetniających sześćdziesięciolecie istnienia gdańskiej Polonistyki. Towarzyszyła jej wystawa dorobku naukowego gdańskich polonistów oraz prezentacja książek literackich i naukowych wydanych przez Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego oraz wydawnictwo słowo/obraz terytoria kierowane przez absolwenta i pracownika naukowego gdańskiej polonistyki Stanisława Rośka.

Trójczłonowy tytuł konferencji *Literackie reprezentacje doświadczenia* wskazuje na trzy kręgi zainteresowań jej organizatorów. W centrum znalazły się pojęcia „doświadczenie” i „literatura”, człon trzeci sugerował możliwość traktowania literatury jako reprezentacji doświadczenia. Tak sformułowany tytuł konferencji niczego ani nie stwierdzał, ani nie rozstrzygał. Przeciwnie, zakreślał jedynie pole dla stawiania pytań o możliwe i faktyczne zależności między rozmaicie pojmowanym doświadczeniem a literaturą; o to, czy literatura w sferze dokonań, jak i ich teoretycznych uogólnień oraz przewidywań, prognoz, projektów była, jest, może być i w jaki sposób reprezentacją owego doświadczenia? Gdańska konferencja dotyczyła najistotniejszych przemian świadomości literackiej i myśli teoretycznej w wieku XX i na początku XXI w kwestii możliwości i niemożliwości przedstawiania w literaturze doświadczenia rzeczywistości. Zarówno tej zewnętrznej wobec poznającego podmiotu, obiektywnie rozpoznawanej jako świat realny, jak i tej wewnętrznej, osobistej, intymnej, niemożliwej jednak do wyrażenia w języku, zagrożonej niebezpieczeństwem deformacji, mitologizacji, typizacji, a nawet unicestwie-

niem tego indywidualnego wymiaru doświadczenia osobniczego w mowie, zawsze uniwersalizującej, modelującej i kreującej obraz świata (mówiła o tym precyzyjnie i rzeczowo językoznawczyni z Uniwersytetu Gdańskiego Jolanta Maćkiewicz w referacie *Językowy obraz człowieka jako podmiotu doświadczającego*).

Wymienione w tytule konferencji pojęcia cechuje we współczesnej refleksji humanistycznej daleko posunięta niejednoznaczność. Wystąpienia konferencyjne zilustrowały wielogłosowy, a zarazem dialogowy charakter współczesnego dyskursu humanistycznego, skłonного raczej stawiać pytania, ujawniać poznawcze niepokoje, niż formułować ostateczne, rozstrzygające odpowiedzi. Większość referatów dotyczyła literatury nowoczesnej, której ramy wyznacza z jednej strony europejski modernizm przełomu dziewiętnastego i dwudziestego stulecia, z drugiej nowa sytuacja zarówno doświadczenia, jak i literatury związana z drugą wojną światową. Ryszard Nycz (UJ) otwierający konferencję świetnie sproblematyzowanym referatem *Literatura nowoczesna wobec doświadczenia* zwrócił uwagę na to, że wprawdzie nie ma literatury bez doświadczenia, ale też nie ma doświadczenia bez pojęć, które je określają, strukturują, pozwalają wyśłowić. Świadomość nowoczesną charakteryzuje wiedza o tym, że obraz rzeczywistości jest uwarunkowany przez pozycję poznającego podmiotu, który nie tyle widzi świat z perspektywy obserwatora, co w nim uczestniczy, jest przedstawiającym medium i jako takie wpływa na obraz przedstawianego przedmiotu. Świadomość modernistyczna (w znaczeniu teoretycznym) w zasadzie odrzuca możliwość doświadczenia realnej rzeczywistości (niezgodność poznania i doświadczenia). Nycz zwrócił uwagę na kształtowanie się nowych wariantów doświadczenia, które pozwalają na powstawanie literatury jako świadectwa rzeczywistości, co każe stawiać problem prawdy i świadomości refleksyjnej oraz literatury jako bezrefleksyjnego śladu doświadczenia, a także na traktowanie samej literatury, jej tworzenia i odbioru, jako doświadczenia. Myśl tę egzemplifikował udanie na przykładzie dziennika intymnego Bronisława Malinowskiego Tomasz Bocheński (Uniwersytet Łódzki) w tekście *Ćwiczenia duchowe nowoczesnych artystów*.

Główna linia napięcia w tematyce referatów i teoretycznym uogólnieniu przebiegała między stanowiskiem, że literacka reprezentacja doświadczenia rzeczywistości jest niemożliwa, gdyż wszelkie doświadczenie podlega deformującej je dyskursywizacji (ilustrował to efektownie referat Zbigniewa Majchrowskiego z UG *Prywatne/publiczne. Literaci polscy nocą 12/13 maja 1935 roku* – przedstawiający reakcje pisarzy na śmierć Marszałka Piłsudskiego), a stanowiskiem, że nowe doświadczenia „wymusiły” na literaturze wysiłki wynalezienia, stworzenia nowego języka, zdolnego przynajmniej „ślady” doświadczenia wypowiedzieć. Podkreślano też, że „nowe” doświadczenie wyśławiane „starym” językiem jest przez ten język nie tylko osławane, ale i deformująco przywłaszczane, zdominowane, wypaczane. Z drugiej strony „nowe” doświadczenie często nie daje się wypowiedzieć i jest skazane na milczenie.

Napięcia i niejednoznaczności objawia zarówno literatura, jak i literaturoznawstwo. Jeden biegun reprezentuje mówienie o literaturze jako ontologicznej nie-

możności reprezentacji. Taki teoretyczny aspekt problematyki doświadczenia i literatury prezentował bardzo interesujący referat Krzysztofa Kłosińskiego (UŚ) *Literatura jako epoka. Literackie warunki doświadczenia*. Fenomenologiczne źródła myśli tak różnych filozofów, jak Ingarden i Derrida oraz prace Jakobsona pozwalają uchwycić wspólny nurt ich rozważań o istocie literatury, którym jest radykalne podważenie odniesienia do rzeczywistości, przy jednoczesnym „inscenizowaniu”, „odgrywaniu” odniesienia. Uczymy się od literatury nie prawdy o rzeczywistości, ale umiejętności mówienia prawdy. Fikcja literacka oznacza odegranie fikcjonalności. Kłosiński zwrócił uwagę na potrzebę przeczytania Ingardena na nowo poprzez Derridę. Akcentował przesunięcie punktu ciężkości na samą literaturę jako na doświadczenie, eksponowanie samozwrotności komunikatu literackiego, gry z czytelnikiem, samoświadomości sztuki literackiej.

Na bardzo inspirujący dla ujęcia związku literatury i doświadczenia aspekt dramatyczności wskazała Anna Krajewska (UAM) w referacie *Doświadczenie dramatyczne a estetyka performatywna*, wprowadzając kategorię performace, przydatną do opisu nie tylko dramatu, ale w ogólności literatury i jej związków z rzeczywistością. Doświadczenie dramatyczne to jej zdaniem matryca teoriopoznawcza znosząca w opisie świata kategorie binarności, linearności, narracyjności; eksponująca element działania, zdarzeniowości, rozwijającej się akcji oraz język niewyrażalności, przestrzeń niegotowości, pola nierozstrzygalności.

Większość spośród 30 tekstów wygłoszonych na konferencji dotyczyła najnowszej literatury współczesnej, co pozwala na uogólnioną refleksję, że świadomość postmodernistyczna poddaje ten, przywołany wyżej, modernistyczny model krytycznej próbie i wprowadza nowe rozwiązania.

Tym, co wymusiło zmianę perspektywy i stało się cezurą zarówno w praktyce literackiej, jak i świadomości teoretycznej XX wieku okazuje się trudna do poznawczego ogarnięcia rzeczywistość Holokaustu, doświadczeń obozowych i pobytu w getcie, przeżycie masowej śmierci, doświadczenie ocalenia z Zagłady. W interesujących referatach m.in. Tomasza Majewskiego (UŁ), *Między wewnątrz a zewnątrz języka. Świadectwo a Holocaust*; Bożeny Karwowskiej (The University of British Columbia w Vancouver), *Redefiniowanie kategorii ciała. Doświadczenie kobiecego dojrzewania w obozie koncentracyjnym*; Aleksandry Ubertowskiej (UG), *Pamięć i nieobecność. O prozie Piotra Szewca czy Macieja Michalskiego (UG) Dyskursywny i niedyskursywny zapis doświadczenia w pisarstwie Barbary Skargi* dominował wątek niewyrażalności doświadczenia Zagłady, świadomość ograniczeń języka zmagającego się z jednej strony z powinnością, potrzebą, z drugiej zaś z niemożnością wyrażenia doświadczenia skrajnie „innego”. Autorzy wskazywali na odmienność sytuacji „uczestnika” i „świadka” Zagłady oraz na wynikające stąd napięcia między przymusem wynalezienia nowego języka a wyborem milczenia. Jak dowodzą autorzy tekstów dotyczących tematu Shoah, próby dania wyrazu związanym z tym doświadczeniom w nowym, innym niż dotychczas języku (relacje, notatki, listy, wspomnienia ofiar i świadków), borykanie się ze stereotypami i społecznie usankcjonowanymi modelami przedstawiania świata sprawiły, że eksponowane w

świadomości modernistycznej kategorii fikcji, zmyślenia, kreacji językowej, gry literackiej okazały się nieadekwatne poznawczo i niestosowne, nawet wątpliwe etycznie wobec przedmiotu przedstawienia. Z kolei Tomasz Mizerkiewicz (UAM) w referacie *Literackie zapisy doświadczenia komizmu* udanie analizował związek śmiechu z traumatycznym doświadczeniem wojennym.

Nowe ujęcie kategorii doświadczenia i jego literackiego wyrazu zostało także wymuszone przez dochodzenie do głosu grup dotąd w kulturze „niemych”, zmarginalizowanych, opresyjnie zdominowanych (m.in. kobiet czy gejów). Kilku autorów odkrywczych, a nawet swoiście śmiałych tekstów (m.in. Piotr Sobolczyk z UJ, *Hermetyczne pornografie Białoszewskiego*) skupiło uwagę na problematyce doświadczeń cielesnych, seksualnych, homoerotycznych; uruchomiło też udanie kategorii genderowe (Inga Iwasów z Uniwersytetu Szczecińskiego, *Polityczne/prywatne – destabilizowana opozycja. Wojenna i polityczna proza kobiet*; Ewa Kraskowska z UAM, *Doświadczenie a gender w literackim i filozoficznym dyskursie XVIII i XIX wieku. Zarys problematyki*).

Problematyka doświadczenia cielesności została też zaprezentowana w perspektywie historycznoliterackiej – w tym porządku mieści się m.in. świetny tekst Dariusza Śnieżki (Uniwersytet Śląski), *Jak czytało staropolskie ciało? Somatyczne doświadczenia lektury*, a także wnikliwe ujęcie związku ciała, śmierci i literatury, głównie w odniesieniu do Mickiewicza, w wystąpieniu Stanisława Rośka (UG), *Głosy zza grobu. Literatura i umieranie*.

Wyściem z uświadamianej przez współczesnych pisarzy, filozofów i teoretyków literatury sytuacji niemożności reprezentowania doświadczenia przez sztukę (mówiła o tym przekonująco m.in. Ewa Partyga z UJ w referacie *Hedda Gabler, czyli o doświadczeniu niemożności doświadcza(e)nia*) wydaje się być „przesunięcie” kategorii doświadczenia ze sfery „reprodukcji rzeczywistości” nie tylko na samowiedzę literatury i traktowanie jej jako procesualnego doświadczenia pisania (traktował o tym m.in. dotyczący Tadeusza Peipera referat Joanny Grądziel-Wójcik z UAM, *Doświadczenie pisania. Na kilku przykładach poetyckich*), ale położenie nacisku również na doświadczenie czytelnicze. I tak pojęcie focalizacji zmysłowej (Magdalena Rembowska-Płuciennik z IBL, *W cudzej skórze. Fokalizacja zmysłowa a literackie reprezentacje doświadczenia sensualnego*) pozwala czytelnikowi jako świadkowi i współuczestnikowi stać się współodczuwającym i współdoznającym uczestnikiem świata, o którym się opowiada i który się prezentuje. Choć literatura straciła złudzenia, że może przekazać „wiernie”, „prawdziwie” wiedzę o świecie, dała czytelnikowi możliwość i szanse konfrontacji z tekstem, który uzna on za świadectwo, a choćby za ślad nagiej, prawdziwej, ludzkiej rzeczywistości. (Oczekiwanie, wymaganie, pożądanie od czytelnika empatii prezentował bardzo interesujący tekst Agnieszki Kluby z IBL, *Litość bez trwogi – zagadnienie empatii i dystansu w literaturze*).

Konferencja *Literackie reprezentacje doświadczenia* zaprezentowała w sposób wszechstronny, wielogłosowy, zróżnicowany (subtelne i wnikliwe analizy tekstów połączono z teoretycznym uogólnieniem i historyczną perspektywą) kluczową dla współczesnej humanistyki światowej problematykę możliwego i niemożliwego sty-

Nawrocka Literackie reprezentacje doświadczenia

ku autentycznego ludzkiego doświadczenia (jednostkowego i zbiorowego) z realnością świata i trudności oraz szans wypowiedzenia tego doświadczenia w sztuce i literaturze. Oprócz wymienionych wyżej wystąpień zaprezentowali swoje teksty: Paulina Kierzek (IBL), Dorota Kozicka (UJ), Michał Kuziak (PAP w Słupsku), Magdalena Lachman (UŁ), Jerzy Madejski (Uniwersytet Szczeciński), Anna Matuszewska (UG), Jarosław Płuciennik (UŁ), Roma Sendyka (UJ) i Wojciech Tomasiak (Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy).

Wygłoszone na konferencji referaty inspirowały uczestników do interesujących przemyśleń prezentowanych w ożywionej dyskusji. Konferencja *Literackie reprezentacje doświadczenia* nie tylko pozwoliła zdiagnozować aktualny stan wiedzy teoretycznej w kluczowych dla badań literackich kwestiach, ale i zarysowała nowe perspektywy badawcze.

Abstract

Ewa NAWROCKA,
Gdańsk University

Literary representations of experience

Report on 34th All-Polish Literary-Theoretical Conference 'Literary Representations of Experience', held by Historical Poetics Laboratory, Institute for Literary Studies, Polish Academy of Sciences, Warsaw, and the Theory of Literature Department, Institute of Polish Studies, University of Gdańsk (Gdańsk, 19th–22nd September 2006). The event was devoted to literary realisations of the category of experience, as a broad concept.